

Психологічні особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху

У статті викладено результати теоретичного та емпіричного вивчення психологічних особливостей соціалізації дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху. Виявлено особливості самооцінки, мотивації і потреб у дітей з порушеннями слуху.

Ключові слова: діти з порушеннями слуху, соціалізація, молодший шкільний вік, мотиваційна сфера, самооцінка, мотивації, потреба.

В статье изложены результаты теоретического и эмпирического исследования особенностей социализации детей младшего школьного возраста с нарушениями слуха. Обнаружены особенности самооценки, мотивации и потребностей у детей с нарушениями слуха.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, социализация, младший школьный возраст, мотивационная сфера, самооценка, мотивация, потребность.

Постановка наукової проблеми. Проблема гармонійної реалізації системи формування соціалізації особистості дитини завжди була актуальною. Це питання особливо гостро звучить в процесах навчання та виховання, формуванні пізнавальних процесів, розвитку емоційно-вольової та мотиваційної сфери дітей з порушеннями слуху. Запорукою успішної соціалізації, а отже соціальної адаптації є врахування особливостей розвитку даної категорії дітей, що забезпечує рівноправність у сім'ї, навчальному колективі, суспільстві тощо.

Ефективність соціалізації дітей з порушеннями слуху залежить від багатьох складових, які передбачають засвоєння культурних і моральних цінностей суспільства, формування особистісних якостей, що визначають взаємовідносини з однолітками та дорослими, розвиток самосвідомості, усвідомлення власного місця у соціумі.

Огляд літератури із теми дослідження. Наявність порушення слуху у дітей значно ускладнює соціальний розвиток, що досить переконливо показано в спеціальних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців (В. Л. Белінський, Ю. Бромфенберг, Т. Г. Богданова, Д. Брунер, Г. Гетцер, Р. Заззо, А. Керн, М. М. Кольцова, Т. Лірі, Н. В. Лозавацька, Г. М. Ляміна, Н. В. Мазурова, Є. М. Мастюкова, С. Мілгрем, В. С. Мухіна, Л. П. Назарова,

В. Г. Петрова, А. П. Петшак, В. С. Собкін, Л. М. Шипицина, О. А. Чиж, Ж. І. Шиф, Н. Д. Шматко, С. Штребел, З. Філіп). Отримані результати вказують на численні труднощі, які переживають люди з порушеннями слуху в ході соціалізації.

У своїй праці “Основи дефектології” Л. С. Виготський зазначає, що порушення слуху є дефектом саме соціальним [3]. Л. І. Божович, В. Л. Белінський, Н. В. Лозовацька, Т. Н. Прилепська при вивченні питання про особливості соціалізації дітей з порушеннями слуху виділили наступні параметри [2; 7; 10]:

1) соціальні знання, які включають зорієнтованість дитини у навколишньому середовищі (правила поведінки, емоційні стани оточуючих, часова орієнтація, географічна, політична, економічна тощо);

2) комунікативно-вербальна сфера, яка розкривається через навички спілкування (володіння необхідними формами мовних висловів і невербальних засобів спілкування, уміння вступати в діалог, дотримання форм етикету спілкування з людьми);

3) інтерактивна сфера, яка проявляється через уміння самостійно організувати взаємодію з іншими людьми та підкорятися вимогам у групових діях (уміння прийняти групове завдання, здійснювати спільні дії, підкорятися груповим нормам, дотримуватися ієрархічних відносин);

4) сфера самооцінювання, яка визначає специфіку ставлення до себе та до інших людей (глобальна оцінка себе, глобальна оцінка однолітків, уміння порівняти себе та однолітків, себе та персонажа тощо);

5) мотиваційна сфера, яка передбачає, наприклад, усвідомлене бажання дитини йти до школи та займатися новою для неї діяльністю, у специфічних формах спілкування та взаємодії з людьми (привабливість школи, учнівської атрибутики, наявність внутрішньої позиції школяра тощо).

За дослідженнями А. П. Гвоздева, М. М. Кольцова, Є. М. Мاستюкової, В. С. Мухіної важливим для соціалізації дітей з порушеннями слуху є їх особистісні риси. Автори отримали суперечливі відомості щодо особистісних рис осіб з порушеннями слуху. Одні з них зазначають про переважання завищеної самооцінки, інші – заниженої; одні – про емоційну вразливість, інші – про її відсутність [6; 10; 16]. На нашу думку, неузгодженість даних результатів може бути пов’язана з наступними чинниками: неадекватність використання методик, які потребують високого рівня розвитку словесного мовлення; неприйняття чи ворожість з боку соціуму (сім’я, родина, однолітки і т.д.) ведуть до проявів недовіри, агресивності зі сторони дітей з порушеннями слуху; ситуація тестування сама по собі є травматичною.

Як показав досвід нашої практичної роботи, наявність значних об'єктивних проблем у пристосуванні до оточуючого світу спричиняє появу у дітей з порушеннями слуху таких особистісних якостей, як недостатня гнучкість, егоцентризм, відсутність внутрішнього контролю, імпульсивність, підвищений рівень агресивності в поведінці, навіюваність. Все це має негативний вплив на формування інтерактивної сфери. Недорозвинення мовлення у дітей з порушеннями слуху спричиняє порушення комунікативної діяльності і дорослий, таким чином, залишається головним ініціатором спілкування. Його роль у процесі спілкування є більш відповідальною з дітьми з порушеннями слуху, ніж з дітьми, якічують [13].

Російська дослідниця Л. М. Шипіцина відмітила, що процес соціалізації дітей з порушеннями слуху є сприятливим за умови взаємодії і спілкування дитини з дорослим, які сприяють усвідомленню дитиною себе серед дітей і дорослих, формують інтерес і збагачують уявлення про соціальні і природні явища, сприяють формуванню таких властивостей особистості, як самостійність, ініціативність, відповідальність, виникненню "Я-свідомості" [16].

Різноманітність підходів щодо соціалізації дітей з порушеннями слуху спонукала нас до наукового пошуку. У своєму дослідженні ми поставили мету описати досвід особливостей власної роботи з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями слуху, де акцент робився на вивченні мотиваційної сфери та сфери самооцінювання, що є важливим у процесі соціалізації. Ми поставили перед собою завдання, проаналізувати психологічну літературу з теми дослідження, та підібрати ті методи і методики, які допоможуть розкрити психологічні особливості соціалізації, а саме мотиваційну сферу та сферу самооцінювання. Серед основних методів ми використовували такі, як спостереження, бесіда, тестування.

Виклад основної частини дослідження. Емпіричне дослідження, спрямоване на аналіз особливостей мотиваційної сфери та сфери оцінних та самооцінних відносин дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху, проводилось на базі навчально-виховного об'єднання "Дошкільний навчальний заклад компенсуючого типу" № 28 (Інтернат – спеціалізована загальноосвітня школа I ступеня для дітей із вадами слуху) та Волинської обласної психолого-медико-педагогічної консультації. Вибіркову сукупність склали 24 дитини молодшого шкільного віку з порушеннями слуху (7-8 років). Серед них було 91,67 % (22 особи) хлопчиків і 8,33 % (2 особи) дівчаток. Дослідження проводилося індивідуально з кожною дитиною.

Для визначення мотивів та потреб молодшого школяра ми використовували методику Л. Собчик "Тест кольорових виборів" [14,

с. 103] Дану методику ми проводили індивідуально з кожною дитиною в умовах природного освітлення. Суть методики полягає в наступному: експериментатор показує дитині вісім кольорових карток для тесту М. Люшера і пропонує обрати з них ту, яка найбільше сподобалася за кольором. Після вибору дитини картка відкладається і так продовжується доти, доки не залишиться жодної картки. Основна увага експериментатора спрямована на вибір перших двох кольорів, тому що кожному з основних кольорів (червоний, зелений, синій, жовтий), якщо вони опинилися у виборі на перших двох місцях властиві певні характеристики провідного мотиву, типу реагування та позиції, провідної емоції та потреб особистості; допоміжним кольорам (фіолетовому, коричневому, сірому та чорному) властиві лише характеристики потреб людини.

Результати дослідження показали, що у переважній більшості у досліджуваних на перших двох місцях домінують основні чотири кольори: жовтий, синій, червоний, зелений. Це свідчить про наявність у дітей з порушеннями слуху певного провідного мотиву, типу реагування та позиції, провідної емоції та потреби. Серед восьми кольорів найбільше дітям сподобалися жовтий колір 29,2 % (14 виборів), червоний колір 20,8 % (10 виборів), синій колір 20,8 % (10 виборів), зелений колір 16,7 % (8 виборів), сірий колір 8,3 % (4 вибори), коричневий колір 4,2 % (2 вибори). Не було жодного вибору фіолетового і чорного кольорів (0 %). Дані цього дослідження показані на рис. 1.

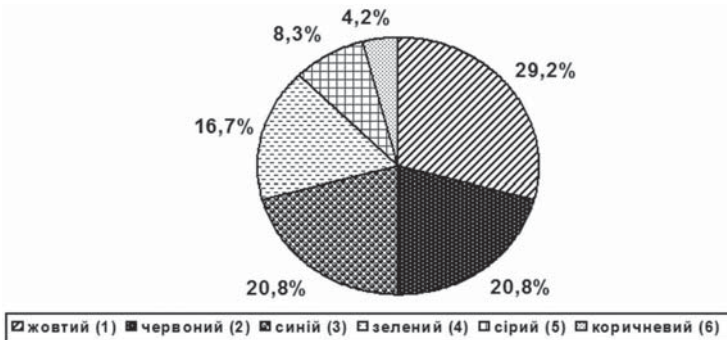

Рис. 1. Результати дослідження мотивів і потреб дітей з порушеннями слуху, %

Отже, можемо зробити висновок, що у дітей з порушеннями слуху характерними є спонтанність та нестійкість інтересів. Вони потребують залучення до процесу емоційної міжособистісної взаємодії, активної позиції у спілкуванні, соціальної активності та яскравих переживань. Їхньою провідною емоцією є оптимістичність.

Окрім того, наявними є лідерські якості, прагнення до самоствердження, мужній склад характеру. Вони самостійні, незалежні, власні, домінуючі, авторитарні та швидко приймають рішення. Такі діти цілеспрямовані, у них висока пошукова активність, причому потреба в активності спрямована на досягнення цілі, на оволодіння всім, що приносить радість та насолоду. Досягнення успіху виступає їхнім провідним мотивом.

Значна частка дітей демонструє потребу дітей з порушеннями слуху у глибокій прихильності та емоційному комфорті і захисті. Такі діти прагнуть уникати невдачі, потребують співчуття та розуміння зі сторони оточуючих, песимістичні, чутливі до впливу зовнішнього середовища.

Для 16,7 % дітей з порушеннями слуху притаманними є наполегливість, ригідність установок, впертість, схильність до систематизації та конкретності, підвищеної чутливості, соціальних критеріїв зовнішньої оцінки своєї особистості. Їхня діяльність спрямована на утримання власної позиції, соціального визнання. Агресивні прояви носять захисний характер.

Найменшою мірою домінують потреби у спокої, відпочинку та пасивності, потреби у послабленні тривоги.

Отже, отримані результати показали, що провідним мотивом дітей з порушеннями слуху молодшого шкільного віку є прагнення уникати невдачі та емоційна залученість у соціальний контакт. Це свідчить про загальне бажання бути емоційно залученими до спільної взаємодії із оточуючими та вироблену установку на захист і відмову від ризику при цій взаємодії. Провідним типом реагування дітей з порушеннями слуху є спонтанність, нестійкість інтересів та сензитивність, потреба в розумінні.

Провідні емоції дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху часто амбівалентні: оптимістичність – песимістичність, агресивність і ригідність. Така амбівалентність залежить від ситуації, в якій вони проявляються та від особистісних якостей кожного члена групи.

Загальною груповою позицією є інфантилізм, незважаючи на те, що переважну частку в ній становить чоловіча стать – фемінність. Така позиція, з нашої точки зору, є наслідком емоційної депривації та нестачі спілкування через наявні порушення слуху.

Розглядаючи критерій загальних потреб дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху, можна виокремити наступні: потребу в соціальній активності, в спілкуванні та яскравих переживаннях, у глибокій прихильності, емоційному комфорті та захисті.

Тобто діти з порушеннями слуху прагнуть бути не відторгнутими, а, навпаки, повністю включеними в соціальне життя, бажають

переживати емоційно насичені події, спілкуватися не лише із однолітками, але і з дорослими, тобто жити повноцінним життям.

За методикою “Сходинок” ми визначали самооцінювання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху [14, с. 102]. Дану методику ми проводили індивідуально з кожною дитиною. Стандартизована методика передбачає, що експериментатор пропонує дитині малюнок із десятьма сходинками, під якими зазначені такі характеристики, як успішність у навчанні, товаристкість, здоров’я, розум тощо. Дитині потрібно відмітити олівцем, на яких сходинках (від першої до десятої) різних східців (відповідно до чотирьох характеристик) вона себе бачить.

Враховуючи психологічні особливості дітей з порушеннями слуху, ми модифікували дану методику наступним чином: використовували замість малюнка зі сходинками – макет сходинок, який ми зробили із конструктора, та олівець, яким робляться позначення, ми замінили на ляльку. Модифікуючи дану методику ми виходили з того, що розвиток мислення дітей з порушеннями слуху підпорядковується загальним закономірностям розвитку дитячого мислення, але водночас має певні особливості, а саме: сповільненість і труднощі в оволодінні мовою впливають на розвиток як наочно-дієвого мислення: вони повільніше оволодівають узагальненими способами предметних дій при вирішенні різноманітних практичних задач; схильні до звичних, стереотипних способів вирішення без урахування мінливих умов задачі.

Перед проведенням методики “Сходинок”, разом із сурдопедагогом ми пропонували дітям із порушеннями слуху словничок, в якому використовувалися слова, які застосовуються у методиці, а саме: успішність у навчанні, товаристкість, здоров’я, розум тощо. Дітям демонструвалися картки, на яких були написані дані слова, а також пояснювалося значення кожного слова.

Нами було виявлено, що характеристику “Успішність у навчанні” діти з порушеннями слуху оцінюють за допомогою як найнижчих сходинок (24,99 %), так і найвищих (41,68 %). Це можна пояснити психологічними особливостями дітей з порушеннями слуху, а саме: рівень їхньої самооцінки не є сталим, він залежить від ситуації, в якій перебуває дитина, емоції носять домінуючий характер в життєвих ситуаціях і становлять смислову основу діяльності.

Характеристики “Товаристкість” та “Здоров’я” представлені схожими показниками. При оцінюванні даних характеристик діти з порушеннями слуху не використовували найнижчі три сходинок

(0%). Найвищі показники представлені сьомою (25 % – товариськість; 33,33 % – здоров'я) та десятою сходинками (25 % – товариськість; 41,68 % – здоров'я). Такі результати ілюструють бажання дітей до соціальної активності, емоційної залученості в іграх та спільній діяльності як із здоровими однолітками так і дорослими.

Результати дослідження показали, що за характеристикою “Розум” діти молодшого шкільного віку з порушеннями слуху оцінили себе достатньо високими показниками. Використовували лише високі сходинки (від шостої до десятої). При сомооцінюванні найчастіше використовувалися сьома сходинка (33,33 %), дев'ята сходинка (25 %).

Отже, можемо зробити висновок, що діти молодшого шкільного віку з порушеннями слуху при самооцінюванні використовують як об'єктивні зовнішні показники – оцінку, так і суб'єктивні – ставлення до успіхів та невдач, які і визначають самосприйняття і рівень самооцінки. Уявлення дітей з порушеннями слуху про себе часто бувають неточними, для них характерні перебільшення уявлення про власні здібності та оцінки їх іншими людьми, тобто їх самооцінка є завищеною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз теоретичного матеріалу та результат проведеного емпіричного дослідження дали нам змогу виділити такі особливості мотиваційної сфери та сфери оцінних та самооцінних відносин дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху:

- діти молодшого шкільного віку з порушеннями слуху зазнають труднощів проникнення у зміст людських вчинків і стосунків у зв'язку з обмеженням оволодіння психологічними засобами пізнання соціальної дійсності;
- в основі труднощів соціалізації лежить обмеженість спілкування дітей з дорослими і між собою, недорозвиток мовлення як засобу спілкування, недостатність уявлень дитини про явища соціального життя і власне місце в ньому, слабкість оперування наявними уявленнями в реальних умовах;
- наявність значних об'єктивних проблем у пристосуванні до оточуючого світу спричиняє появу у дітей з порушеннями слуху таких особистісних якостей, як недостатня гнучкість, егоцентризм, відсутність внутрішнього контролю, імпульсивність, нав'юваність, підвищений рівень агресивності в поведінці, зниження прагнення до співробітництва;
- порушення спілкування з оточуючими частково ізолює дитину з порушеннями слуху від людей, що веде до утруднення формування самосвідомості та інших особистісних утворень;

- існує певна неоднозначність взаємодії емоційного та когнітивного компонентів у самооцінці. Найбільш високий рівень розвитку когнітивного компонента співвідноситься або з адекватно високою, або з явно заниженою самооцінкою;
- самооцінка впливає на ступінь шкільної успішності, і навпаки, рівень шкільної успішності значною мірою впливає на формування самооцінки;
- провідними емоціями дітей з порушеннями слуху є оптимістичність, песимістичність, агресивність, ригідність;
- кожна емоція проявляється залежно від ситуації та індивідуальних особистісних якостей і властивостей кожної дитини;
- особливо гостро прослідковується потреба в соціальній активності, в спілкуванні та яскравих переживаннях, у глибинній прихильності та емоційному комфорті і захисті;
- наявне загальне бажання дітей з порушеннями слуху бути емоційно залученими до спільної взаємодії із оточуючими, як однолітками, так і дорослими, та виробленні установок на захист і відмову від ризику при цій взаємодії;
- рівень самооцінки не є сталим, він залежить від ситуації, в якій перебуває дитина, емоції носять домінуючий характер в життєвих ситуаціях і становлять смислову основу діяльності;
- діти молодшого шкільного віку з порушеннями слуху знаходяться у великій емоційній залежності від учителів та інших людей;
- мотиваційна сфера характеризується тенденцією до формування свідомої і вольової регуляції поведінки;
- характерною особливістю є емоційна вразливість.

Наші подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення особливостей мотиваційної сфери дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху, які детермінують її розвиток. Перспективним вбачаємо розробку програми щодо корекції мотиваційної сфери дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху.

Список використаних джерел

1. Богданова Т. Г. Сурдопсихологія: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Т. Г. Богданова – М.: Академия, 2002. – 224 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии / Л. С. Выготский. – СПб.: Лань, 2003. – 654 с.
4. Зейгарник Б. В. Теории личности в зарубежной психологии / Блюма Вольфовна Зейгарник – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 128 с.

5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2007. – 783 с.
6. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить. Пальчиковый игротренинг / М. М. Кольцова, М. С. Рузина. – У-Фактория, 2006 г. – 228 с. (Серия «Психология детства: Современный взгляд»).
7. Лозовацкая Н. В. Особенности развития личности школьников с нарушенным слухом / Н. В. Лозовацкая // Вопросы теории и практики сурдопедагогике / Моск. гос. открытый пед. ун-т. – 2000. – Вып. 1. – С. 44-51.
8. Михаленкова И. А. Практикум по психологии детей с нарушением слуха / Ида Антоновна Михаленкова – СПб.: Речь, 2006. – 96 с.
9. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Володимир Федорович Моргун, Іван Геннадійович Тітов. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2009. – 464 с.
10. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. – 4-е изд., стереотип. / В. С Мухина – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
11. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития / Под.редакцией члена-корреспондента РАО А. А. Реана – СПб.: «Пройм – ЕВРОЗНАК», 2003 – 416 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).
12. Речицкая Е. Г. Сурдопедагогика: учебник для вузов / Е. Г. Речицкая – М.: Владос, 2004. – 655 с.
13. Роюк С. Є. Міжособистісна взаємодія дітей із вадами слуху // Психологічні перспективи. – 2009. – Вип. 14. – С. 135 – 142.
14. Терлецька Л. Г. Основи психодіагностики. Навчальний посібник/ Лариса Терлецька. – К.: Главник, 2006. – 144 с. – (Серія “Психологічний інструментарій”).
15. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность; Х. Хекхаузен / Пер. с немец. – СПб.: Питер, 2001. – 528 с.
16. Шипицина Л. М. Ребенок с нарушенным слухом в семье и обществе / Л. М. Шипицина – СПб.: Речь, 2009. – 203 с.

The article presents the result of theoretical and empirical study of socialization of children with hearing impairment. The results of empirical investigation show specifics of self-concept, requirement and motivation.

Keywords: children with hearing impairment, socialization, self-concept, requirement, motivation.

Отримано: 19.08.2010